

Biblioteka
JANUS

TIM *press*

Biblioteka
JANUS

Ivan Krastev
Stephen Holmes

KRAJ DOBA OPONAŠANJA
Zašto Zapad gubi bitku za demokraciju

Naslov izvornika
THE LIGHT THAT FAILED
Why the West Is Losing the Fight for Democracy

Copyright © 2020 BY IVAN KRASTEV & STEPHEN HOLMES
International Rights Management: Susanna Lea Associates

© za hrvatsko izdanje TIM press d.o.o., Zagreb
Tel.: 01 611 97 13; Faks: 01 611 97 14
E-mail: tim.press@tim-press.hr
www.tim-press.hr

Sva prava pridržana
ISBN 978-953-8075-84-1

Prevođenje ove knjige ljubazno je potpomogao Fund for Central &
East European Book Projects, Amsterdam

Ivan Krastev
Stephen Holmes

KRAJ DOBA OPONAŠANJA

Zašto Zapad gubi bitku za demokraciju

S engleskoga preveo
Marko Maras

Zagreb, 2020.

Sadržaj

Oponašanje i nezadovoljstvo	7
1. Um oponašatelja	31
2. Oponašanje kao odmazda	99
3. Oponašanje kao razvlašćivanje	171
Kraj jednog doba	233
Zahvale	255
Kazalo	257
O autorima	261

Oponašanje i nezadovoljstvo

Svi se rađamo kao originali – zašto onda toliki među nama umiru kao kopije?

Edward Young

Budućnost je bila bolja jučer. Nekad smo vjerovali da 1989. godina dijeli „prošlost od budućnosti gotovo jednako jasno kao što je Berlinski zid dijelio Istok od Zapada“.¹ Bio nam je „problem kako zamisliti svijet radikalno bolji od našega, ili budućnost koja zapravo ne bi bila demokratska i kapitalistička“.² Danas ne razmišljamo tako. Većini je teško zamisliti budućnost, čak i na Zapadu, koja ostaje čvrsto demokratska i liberalna.

Kad je završio hladni rat, postojale su velike nade da će se liberalna kapitalistička demokracija proširiti cijelim svijetom.³ Činilo se da je geopolitička pozornica spremna za predstavu nalik na *Pigmaliona* Georgea Bernarda Shawa, optimističan i poučan komad u kojem profesor fonetike u kratkom vremenu uspije podučiti siromašnu cvjećaricu da govori kao engleska kraljica i snalazi se u uljudnom društvu.

---

1 Robert Cooper, „The Meaning of 1989“, *The Prospect* (20. prosinca 1999).

2 Francis Fukuyama, *Kraj povijesti i posljednji čovjek* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994), str. 102.

3 Larry Diamond i Marc F. Plattner (ur.), *The Global Resurgence of Democracy* (Johns Hopkins University Press, 1996); Timothy Garton Ash, *Free World: America, Europe, and the Surprising Future of the West* (Random House, 2004).

Nakon što su brzopleto proslavili uklapanje Istoka u Zapad, znatiželjni promatrači s vremenom su shvatili da se predstava pred njima ne odigrava onako kako su očekivali.⁴ Kao da je umjesto izvedbe *Pigmaliona* svijet prihvatio kazališnu obradu *Frankensteina* Mary Shelley – pesimističnog i didaktičnog romana o čovjeku koji se odluči igrati boga tako da spoji imitacije dijelova ljudskog tijela u čovjekoliko biće. Sklepano čudovište smatralo se osuđenim na osamljenost, nevidljivost i odbačenost. Zavideći nedostižnoj sreći svojega tvorca, nasilno se okomilo na njegovu obitelj i prijatelje, razorilo im je svijet i za sobom ostavilo samo kajanje i nesreću kao baštinu nepromišljenog pokušaja da se čovjek duplicira.

Kako je liberalizam pao kao žrtva svojeg razglašenog uspjeha u hladnom ratu – to je priča koju ova knjiga želi ispričati. Na prvi pogled, krivnju snosi cijeli niz remetilačkih političkih događaja: napad na Svjetski trgovinski centar u New Yorku, drugi rat u Iraku, financijska kriza 2008. godine, rusko pripojenje Krima i intervencija u istočnoj Ukrajini, nemoć Zapada dok je Sirija tonula u humanitarnu noćnu moru, europska migracijska kriza 2015. godine, referendum o Brexitu, kao i izbor Donalda Trumpa. Večernji sjaj liberalne demokracije nakon hladnog rata dodatno je zamračilo kinesko gospodarsko čudo, u organizaciji političkog vodstva koje se ponosi time što nije ni liberalno ni demokratsko. Pokušajima da se spasi ugled liberalne demokracije tako što se ističu njezine prednosti naspram nezapadnjačkih samovlada naškodilo je nehaljno kršenje liberalnih normi, kao u slučaju mučenja zatvorenika i u očitom šepanju demokratskih institucija unutar samog Zapada. Znakovito je da atrofija i nestanak demokracije predstavljaju glavno pitanje kojim se danas bave liberalni učenjaci.⁵

---

⁴ Larry Diamond i Marc F. Plattner (ur.), *Democracy in Decline?* (Johns Hopkins University Press, 2015); Larry Diamond, Marc F. Plattner i Christopher Walker (ur.), *Authoritarianism Goes Global: The Challenge to Democracy* (Johns Hopkins University Press, 2016).

⁵ David Runciman, *How Democracy Ends* (Basic Books, 2018); Steven Levitsky i Daniel Ziblatt, *How Democracies Die* (Crown, 2018).

Čak je i ideal „otvorenog društva“ izgubio svoj nekad slavljeni sjaj.⁶ Mnogi razočarani građani danas u otvorenosti prema svijetu vide razlog za zabrinutost, a ne za nadu. Kad je srušen Berlinski zid, svijet je imao ograde samo na šesnaest granica. Danas je dovršeno ili se gradi šezdeset pet pograničnih ograda. Stručnjakinja sa Sveučilišta u Quebecu Elisabeth Vallet tvrdi da gotovo trećina zemalja svijeta podiže zapreke na svojim granicama.⁷ Tri desetljeća nakon 1989. godine pokazala su se kao „razdoblje između zidova“, kratka stanka bez barikada između dramatičnog probijanja Berlinskog zida, uzbuđljivih utopijskih fantazija o svijetu bez granica, i mahnite izgradnje zidova u cijelom svijetu, gdje zapreke od betona i bodljikave žice utjelovljuju egzistencijalne (i ponekad izmišljene) strahove.

Većina Europljana i Amerikanaca danas također vjeruje da će život njihove djece biti manje uspješan i ispunjen od njihovog.⁸ Vjera javnosti u demokraciju strmoglavito tone, a odavno uspostavljene političke stranke raspadaju se ili gube na važnosti naspram amorfni političkih pokreta i populističkih moćnika, što je dovelo u pitanje spremnost organiziranih političkih snaga na borbu za opstanak demokracije u vrijeme krize.⁹ U strahu od sablasti masovnih migracija, izborna tijela u nekim dijelovima Europe i Amerike sve se više priklanjaju ksenofobnoj retorici, autoritarnim vođama i uvođenju militariziranih granica. Umjesto da vjeruju kako će se budućnost oplemeniti liberalnim idejama koje dopiru sa Zapada, boje se da će povijest 21. stoljeća upropastiti milijuni ljudi koji nadiru u njega.¹⁰ Nekad isticana kao bedem protiv tiranije,

6 Michael Ignatieff (ur.), *Rethinking Open Society: New Adversaries and New Opportunities* (Central European University Press, 2018).

7 Elisabeth Vallet, *Borders, Fences and Walls* (Routledge, 2018).

8 David Leonhardt, „The American Dream, Quantified at Last“, *New York Times* (8. prosinca 2016).

9 Yascha Mounk, *The People vs. Democracy: Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It* (Harvard University Press, 2018).

10 Stephen Smith, *The Scramble for Europe: Young Africa on its way to the Old Continent* (Polity, 2019); Ivan Krastev, *Što nakon Europe?* (Zagreb: TIM press, 2019).

ljudska prava sada se redovito optužuje jer ograničavaju sposobnost demokracija da se uspješno bore protiv terorizma. Strahovi za opstanak liberalizma toliko su veliki da su aluzije na „Drugi dolazak“, pjesmu koju je William Butler Yeats napisao 1919, nakon jednog od najsmrtonosnijih sukoba u ljudskoj povijesti, postale gotovo obveznim refrenom političkih komentatora 2016. godine.¹¹ Jedno stoljeće nakon što ih je Yeats napisao, te riječi su danas lajtmotiv zabrinutih branitelja liberalne demokracije u cijelom svijetu: „Sve se raspada; središte više ne drži; / Puka anarhija razmahala se u svijetu.“

U svojim memoarima *The World as It Is* (Svijet kakav jest), Ben Rhodes, najuži savjetnik i dobar prijatelj Baracka Obame, otkriva nam da je Obamu na dan odlaska iz Bijele kuće najviše brinulo sljedeće: „Što ako smo pogriješili?“¹² Nedoumica nije glasila „što je pošlo po zlu?“ ili „tko je pogriješio?“ Ni pitanje Hillary Clinton – „što se dogodilo?“ – nije bio misterij koji je prvo trebalo riješiti. Ne, Obamu je više zabrinjavalo ovo: „Što ako smo pogriješili?“ Odnosno, što ako su liberali pogrešno shvatili narav razdoblja poslije hladnoga rata? „Što ako smo pogriješili?“ jest pravo pitanje, ono na koje želimo odgovoriti u ovoj knjizi.

Za nas dvojicu autora, to je i vrlo osobno pitanje. Stariji član našeg dvojca je Amerikanac koji je rođen jednu godinu nakon početka hladnog rata, a u srednjoj je školi naučio da tek podignuti Zid utjelovljuje nesnošljivost i tiraniju. Mlađi član je Bugarin koji je rođen na drugoj strani istočno-zapadnog jaza otprilike četiri godine nakon što je Zid podignut, i rastao je u uvjerenju da je rušenje zidova put prema političkom oslobođenju i slobodi pojedinca.

Premda različitog podrijetla, obojica smo godinama živjeli u sjeni Zida, pa je dramatični televizijski prijenos njegova rušenja bio jedan od ključnih trenutaka u našem političkom i intelektualnom

11 Michiko Kakutani, *The Death of Truth: Notes on Falsehood in the Age of Trump* (Tim Duggan Books, 2018), str. 26.

12 Ben Rhodes, *The World as It Is: A Memoir of the Obama White House* (Random House, 2018).

2.

Oponašanje kao odmazda

Dobre su imitacije samo one koje pokazuju koliko su apsurdni njihovi loši originali.

La Rochefoucauld¹

Svijet se 1. siječnja 1992. probudio i saznao da Sovjetskog Saveza više nema. Bez vojnog poraza ili strane invazije, jedna od dviju svjetskih supersila potpuno se urušila. Kako objasniti takav izniman preokret? Raspad se dogodio suprotno svim očekivanjima da je sovjetsko carstvo preveliko da bi propalo, previše čvrsto da bi se raspalo i previše opskrbljeno atomskim bombama da bi ga Zapad zaplašio. SSSR je preživio mnogo burnih desetljeća a da je praktički ostao netaknut. Kako se mogao urušiti praktički bez najave u trenutku kad većina ljudi „nije imala ni osjećaj da se zemlja raspada“?² Povjesničar Stephen Kotkin pita: „Zašto golema sovjetska elita, do zuba naoružana vjernim unutarnjim snagama i tehnikom, nije pokušala svim silama obraniti ni socijalizam ni Savez?“³

---

1 „*Les seules bonnes copies sont celles qui nous font voir le ridicule des méchants originaux.*“

2 „The West Doesn't Have to Love Us“, intervju s Vladislavom Surkovom za *Der Spiegel* (20. lipnja 2005).

3 Stephen Kotkin, *Armageddon Averted: The Soviet Collapse, 1970–2000* (Oxford University Press, 2008), str. 5.

Zapadu se činilo da posve nenadani nestanak „Glavnog neprijatelja“ – i glavnog utjelovljenja alternative liberalnodemokratskom modelu političke i ekonomske organizacije – dokazuje da je prošlo veliko doba ideološkog sukoba. Pad komunizma bio je neočekivan, i upravo se ta neočekivanost navodila kao dokaz da nisu samo Amerika ili Zapad, već i sama Povijest, komunizam proglasili mrtvim. Budući da je s pozornice sišao jedini praktični konkurent liberalne demokracije, više nije trebalo biti nikakvih iznenađenja u pogledu idealnog oblika vladavine za većinu svijeta. Zapadnjačkom načinu života dobro je krenulo. „Ima nešto duboko ironično“, zapazio je Thomas Bagger, u tome „da je iz prijelomnog iskustva jednog posve neočekivanog, nelinearnog događaja kao što je kraj hladnog rata“ Zapad „izveo posve linearno očekivanje budućnosti“.⁴ Ironično ili ne, uvjerenje da je i Rusija postupno krenula k liberalnoj demokraciji u to su vrijeme dijelili mnogi njezini zapadnjački promatrači.

Nakon završetka hladnog rata, nekolicina optimista čak je pretpostavila da će Rusija slijediti primjer Njemačke nakon Drugoga svjetskog rata, prigrliti višestranačku politiku i uživati u blagodatima pravno regulirane tržišne ekonomije. Trebala je usvojiti zapadnjačke institucije i političku praksu, i umjesto da se opire preodgoju od strane pobjednika u hladnom ratu i definira sebe protivno duhu liberalne demokracije, trebala je surađivati u održavanju svjetskog poretka pod dominacijom Zapada. U ovom će poglavlju biti objašnjeno zašto se to nije dogodilo.

Naime ponašanje Rusije tijekom proteklog desetljeća *nalikuje* na ponašanje poslijeratne Njemačke, ali Njemačke nakon Prvoga svjetskog rata, a ne nakon Drugoga svjetskog rata, kada je njemačko „gospodarsko čudo“ osiguralo javnu potporu demokratizaciji. Poput Njemačke nakon Prvoga svjetskog rata, Putinova Rusija postala je bijesna revizionistička sila, naizgled posvećena uništavanju europskog poretka. I premda Rusi i dalje oponašaju Amerikance,

⁴ Thomas Bagger, „The World According to Germany: Reassessing 1989“, *Washington Quarterly* (22. siječnja 2019), str. 60.

njihov cilj nije obraćenje ili pripojenje, nego osveta i zadovoljština, na kojoj rade čak i kad malo ili nimalo pomaže Moskvi da povрати izgubljeni status i moć. Dobar primjer kremaljskog antizapadnjačkog (za razliku od pseudozapadnjačkog) pribjegavanja mimikriji je način na koji su ruski internetski trolovi u američkoj predsjedničkoj kampanji 2016. glumili da su Amerikanci kako bi posijali zbrku, povećali Trumpove izgledе i izazvali raskol unutar zemlje.

Oponašanje zapadnjačkih uzusa bilo je u središtu ruskog iskustva nakon hladnog rata. Iako se stil oponašanja s vremenom razvijao, *obraćenje* se nije moglo nikada realno očekivati. Jedini prethodni ruski pokušaj da uveze neki politički model sa Zapada (za razliku od posuđivanja zapadne tehnologije i metoda industrijske proizvodnje) bio je u kratkom razdoblju Kerenskoga, koje je završilo boljševičkom revolucijom. Prema mišljenju zadnjeg naraštaja ruskih antizapadnjaka, to je povijesno upozorenje.

Politika oponašanja u postkomunističkoj Rusiji odvijala se u tri zasebne faze. Već je u devedesetima izborna odgovornost političara prema građanima bila obična kazališna opsjena. Da je Jeljcinov režim ikome odgovarao, ne bi granatirao Vrhovni sovjet 1993. godine, ukrao izbore 1996, pažljivo izbjegao narodno odlučivanje o Gajdarovu programu ekonomske reforme i dopustio da rusko nacionalno bogatstvo „opljačka mala skupina budućih oligarha uz potpunu suglasnost Borisa Jeljcina i njegove družine ‘reformista.’⁵

Ipak, *simuliranje* demokracije pokazalo se kao koristan način da Kremlj smanji pritisak zapadnih vlada i nevladinih organizacija dok je vodstvo provodilo sveobuhvatne gospodarske reforme koje su imale malu ili nikakvu potporu javnosti. Prema riječima Putinova savjetnika Vladislava Surkova,

Višeslojne političke institucije koje je Rusija prihvatila sa Zapada ponekad se smatraju djelomično obrednima, uspostavljenima da izgledaju „kao svi drugi“, tako da osobitosti naše političke kulture ne bi previše

5 Alexey Pushkov, „Russian Roulette“, *National Interest* (3. ožujka 2008).

nosti da žive u istom svijetu sa sugrađanima koji misle suprotno. Na taj način uništavaju mogućnost nuđenja i prihvaćanja uzajamnih ustupaka radi mirnog prilagođavanja političkih razlika. Oni se namjerno izoliraju, a bratime se isključivo s drugim obraćenicima kako bi učvrstili svoj utješno isključivi i pristrani identitet. Demografske promjene razvodnile su čistu bjelačku etničku pripadnost njihovih četvrti, škola, crkava i trgovačkih centara. Ali najžešći Trumpovi obožavatelji mogu ponovno uspostaviti nekakvu umirujuću homogenost družeći se isključivo s vjernicima poput sebe. Razmjenjuju „alternativne činjenice“ i ne namjeravaju izvrnuti protrumpovske tvrdnje dokazima koji bi ih pobili. Kad bi to učinili, izgubili bi svoj pristrani identitet. Takvim se izborom odriču i same predodžbe da u srcu liberalne demokracije leži promišljena politika.

Poznata francuska gravura iz 1848. godine, kad je Francuska uvela opće pravo glasa za muškarce, utjelovljuje namjeru demokracije da bez nasilja rješava domaće nesuglasice. Na gravuri se vidi radnik s puškom u jednoj ruci i glasačkim listićem u drugoj. Poruka je jasna: dok su meci namijenjeni neprijateljima nacije, glasački listići će rješavati nesuglasice između građana nacije. Međutim u Trumpovu svijetu nakon hladnog rata najveću egzistencijalnu prijetnju ne predstavlja vanjski neprijatelj, nego onaj unutarnji. Kad bi se francuska gravura danas preradila, Trumpov pristaša držao bi u jednoj ruci popis carina, a u drugoj popis pristranih laži: carine za trgovinske konkurente, a laži za političke neprijatelje.

DOSTA JE GLUMATANJA

Politički naglasak na Trumpov instinktivni neliberalizam i kronično laganje skreće pažnju sa zadnjeg paradoksa: naime da Trump nanosi najveću i najdugovječniju štetu američkoj demokraciji ne time što stalno laže, nego time što selektivno govori istinu, a pogotovo

---

“Than Half of Republicans Say Russia Interfered in 2016 Election“, *The Hill* (18. srpnja 2018).

poluistine s kojima se liberali slažu. Ako razumijemo ovaj karakteristično populistički trik, lakše ćemo shvatiti zašto je liberalni odgovor Trumpu, iako često zadivljujuće profesionalan i intelektualno uvjerljiv, bio tako razočaravajuće slab u političkom smislu.

Liberali preziru Trumpa zbog toga što se povukao iz Pariškog sporazuma i iranskog nuklearnog sporazuma, zato što pokušava uništiti Obamacare, daje velikodušne porezne olakšice bogatima dok ukida sredstva programima koji pomažu siromašnima, na granici s Meksikom razdvaja maloljetnu djecu od roditelja i stavlja ih u kaveze, zanemaruje strahote koje su počinili autokrati kojima se divi, koristi izraz „globalist“ kako bi sugerirao da su židovski Amerikanci nelojalni i tako dalje. No dosljedni liberali neće napasti izjave kao što je ova: „Globalizacija je jako obogatila financijsku elitu koja donacijama podupire političare. Ali milijunima naših radnika ostalo je samo siromaštvo i bol u srcu.“¹¹³ Liberalni pisac John Judis kaže: „unatoč svim svojim nehajnim predrasudama i korupciji, barem je precizno odredio štetu koju je nanijela globalizacija“.¹¹⁴

Drugi liberalni kritičari čak daju pozitivne komentare na neke aspekte Trumpove hirovite vanjske politike. Na primjer Trumpova odluka da povuče američku vojsku iz Sirije izazvala je bujicu kritika američkih ratobornih političara i konzervativaca, ali i mnoge pohvale među liberalima: „kad je riječ o kaosu na Bliskom istoku, neki su njegovi instinkti posve ispravni“.¹¹⁵ Isto tako, Trump se na sastancima za nacionalnu sigurnost toliko protivio daljnjoj prisutnosti američke vojske u Afganistanu da su, prema Bobu Woodwardu, „njegovi pro-turatni argumenti praktički citirali jednu pjesmu Boba Dylana“.¹¹⁶

113 „Full Transcript: Donald Trump’s Jobs Plan Speech“, *Politico* (28. lipnja 2016).

114 John Judis, „What Trump Gets Right on Trade“, *New Republic* (25. rujna 2018).

115 Aaron David Miller i Richard Sokolsky, „The One Thing Trump Gets Right About Middle East Policy“, *CNN* (7. siječnja 2019). Vidi još: Jon Finer i Robert Malley, „Trump Is Right to Seek an End to America’s Wars“, *The New York Times* (8. siječnja 2019).

116 Woodward, *Fear*, str. 125.

Ali Trumpovo selektivno citiranje liberalnih istina (i stihova) proteže se mnogo šire od opažanja da globalizacija daje prednost biznisu pred radnicima i da promjene režima i izgradnja drugih nacija premašuju američke kapacitete i nisu u američkom interesu. Jedna od njegovih najupornijih tema, da „sustav“ nije pravedan, inače je liberalni kliše. Isto se može reći i za njegovu tvrdnju da su demokratske političare kupili lobisti i donatori. A koji se liberal ne bi složio sa sljedećim: da je pretvaranje Iraka u funkcionalnu liberalnu demokraciju nakon šest tjedana ratnog djelovanja bilo posve uzaludno, da nevidljivi novac koji se ulijeva u političke kampanje izopačuje američku demokraciju, da se treba isušiti močvara u Washingtonu, da je američki izborni sustav pristran, da Kongres može zlorabiti mogućnost opoziva predsjednika kako bi naškodio predsjedniku iz protivničke stranke, da je izvještavanje često jednostrano, da CIA i FBI neće uvijek djelovati u javnom interesu, i da u pravosudnom sustavu postoji diskriminacija i pristranost za i protiv točno određenih skupina? S obzirom na to da su američki tisak, televizija i drugi mediji dijelom odgovorni za Trumpovu pobjedu, liberali bi se čak mogli naći u iskušenju da se slože kako su novinari narodni neprijatelji.

Naravno, značenje (ili manjak značenja) koje Trump pridaje takvim izjavama nije ono što liberali imaju na umu kad daju slične izjave. On uglavnom cinično oponaša liberalne argumente pritom ne preuzimajući liberalni svjetonazor. Već smo naišli na jedan primjer gdje se posudivač izjava razlikuje od izvornog davatelja izjava kad smo usporedili kako Trump s jedne i Clinton i Obama s druge strane, niječu da je Amerika „nevina“ nacija. Za liberale, priznanje američkih nedostataka uvod je u pokušaj napredovanja. Za Trumpa, priznanje da su Amerikanci jednako amoralni kao Rusi, Saudijci i ostali, uvod je u odbacivanje svih preostalih obzira.

Time što preuzima, iskrivljava i preuveličava liberalnu istinu da su američki izbori nepravedni, s obzirom na stvarno podešavanje granica izbornih okruga i obeshrabrivanje birača, Trump istovremeno normalizira lažiranje izbora od strane republikanaca i priprema

---

Kazalo

A

Abu Ghraib, zatvor 187
Aldrin, Buzz 233
Alternative für Deutschland (AfD) 35
Anderson, Perry 118
Angleton, James Jesus 160–161
Applebaum, Anne 49, 82, 94, 122
Aragon, Louis 66
arapsko proljeće (2010–2012) 139, 165
Arendt, Hannah 123, 215–216, 221
Armstrong, Neil 233
Aron, Raymond 50

B

Bagger, Thomas 72–74, 100, 237
Bannon, Steve 64
Berlinski zid 7, 9, 11, 22–23, 53, 102, 106
BlacKkKlansman (film, 2018) 213–214
Bojadžiev, Lučezar, *Na godišnjem odmoru* (kip) 75
Bolsonaro, Jair 230–231
Boynton, Rachel, *Our Brand is Crisis* (dokumentarac, 2005) 123
Brandt, Willy 44–45
Brecht, Bertolt 133
Brooks, David 141
Brown, Kerry 241, 248
Bush, George W. 155, 162, 187, 226, 228

C

Canguilhem, Georges *Normalno i patološko* (1966) 67
Chaplin, Charlie 155
Christie, Agatha *Ubojstvo u Orijent Ekspresu* 171
Clinton, Bill 116, 157, 181–182, 211, 225–226
Clinton, Hillary 10, 110
Conquest, Robert 164
Crossman, Richard (ur.), *The God that Failed* (1949) 82

D

De Gaulle, Charles 77
Deák, Kristóf 90
Deng Xiaoping 11, 235, 237, 239–240, 244, 247
Detienne, Marcel 212
Dostojevski, Fjodor 159; *Dvojniki* 163
Dubček, Aleksandar 65
Duda, Andrzej 93
Dugin, Aleksandar 148, 152
Dvanaest gnjevnih ljudi (film, 1957) 144

E

Enzensberger, Hans Magnus 37–38, 87

F

Fanon, Frantz, *Prezreni na svijetu* 61–62, 91–92